

Tamar Fischer, *Parental divorce, conflict and resources. The effects on children's behaviour, behavior problems, socioeconomic attainment and transitions in the demographic career*. Nijmegen: ICS Dissertations, 2004. ISBN 90-9018365-5, 216 blz., uitverkocht; herdruk wordt overwogen.

Meer dan 25 jaar geleden begon ik met onderzoek naar de betekenis voor kinderen van het opgroeien in een eenoudergezin. Met Wiepke Louwes schreef ik een onderzoeksaanvraag voor de Begeleidingscommissie Onderzoek Schoolloopbanen om door secundaire analyses van het SMVO-bestand de volgende probleemstelling te onderzoeken: 'bestaan er verschillen in schoolprestaties tussen kinderen uit een- en tweeoudergezinnen wanneer wordt gecontroleerd op factoren als sekse, leeftijd, gezinsgrootte en sociaal-economisch milieu?'

Het was 1980, en de nieuwe echtscheidingswet (1971) was nog geen tien en de Bijstandswet (1965) vijftien jaar oud. Demografische cijfers lieten een fikse stijging zien van vooral het aandeel eenoudergezinnen ontstaan door echtscheiding. Tegenover de publieke opinie dat kinderen het kind van de rekening zouden zijn, ontstond een groeiende overtuiging dat een slechte huwelijksrelatie met veel conflicten niet minder ontwrichtend was; dat wat goed was voor ouders, kon toch onmogelijk slecht zijn voor kinderen.

De onderzoeksresultaten werden in 1982 gepubliceerd en waren tamelijk onthutsend. Wij vonden significante verschillen in schoolprestaties, advies en schoolniveau, maar alleen voor kinderen van gescheiden ouders en niet voor verweduwde ouders, evenmin voor vadergezinnen. Het was voor het eerst dat dit negatieve effect op schoolprestaties in Nederland werd vastgesteld, en de wetenschappelijke en maatschappelijke commotie was groot – zeker in de beleving van twee jonge onderzoekers aan het begin van hun loopbaan.

Inmiddels zijn we 25 jaar verder, maar de betekenis van het eenoudergezin voor kinderen staat nog steeds hoog op de maatschappelijke en wetenschappelijke agenda. In het onderzoek, dat steeds minder ideologisch gekleurd is en in methodologisch opzicht steeds meer 'sophisticated' is, worden voor vrijwel elke afhankelijke variabele kleine maar systematische verschillen gevonden ten nadele van kinderen uit eenoudergezinnen. Toch leidt elke publicatie weer tot maatschappelijke en ideologische discussie.

Bij het proefschrift van Tamar Fischer betreft die voornamelijk de rol van vader voor kinderen in eenoudergezinnen. De 'dwaze vaders' met hun 'Batmanacties' zullen de krantenkoppen niet in dank afgenomen hebben: 'Zonder vader gaat het ook' en 'Papa na scheiding niet nodig'. Evenmin zal de onderzoeker het

fijn hebben gevonden dat de vele vaders die uit het leven van hun kinderen verdwijnen haar conclusies kunnen gebruiken om hun afwezigheid te rechtvaardigen. Wat dat betreft is er niet veel veranderd sinds 1980: onderzoekers op dit terrein begeven zich in een ideologisch mijnenveld en moeten zich wapenen voor het maatschappelijke debat.

Tamar Fischer heeft zich gewapend met een in theoretisch, methodologisch en empirisch opzicht onberispelijk onderzoek. In de titel van haar proefschrift komen niet alleen de afhankelijke variabelen in haar onderzoek tot uitdrukking, maar ook de voornaamste verklaringen voor negatieve effecten: *conflicten tussen ouders* en *ouderlijke hulpbronnen*; beide zowel voor als na de huwelijksontbinding.

Fischer spreekt bij de effecten die zij onderzoekt ('child outcomes') over *uitkomsten bij kinderen*, waarbij ze de volgende variabelen op het oog heeft: gedragsproblemen, sociaal-economische uitkomst (bereikt opleidingsniveau en beroepsstatus) en de gezinsvorming van de kinderen (leeftijd waarop de kinderen het gezin verlaten, leeftijd bij het huwelijk of samenwonen, leeftijd bij het eerste kind en het echtscheiden of uiteengaan van de kinderen zelf). Om het geheel van deze variabelen aan te duiden, gebruik ik in navolging van de auteur het begrip *uitkomsten bij kinderen*.

We weten dat hulpbronnen en conflicten ook zonder er dat een echtscheiding plaatsvindt van invloed zijn op uitkomsten bij kinderen. Voor het effect van echtscheiding op uitkomsten bij kinderen formuleert Fischer daarom drie vragen, die in het inleidende hoofdstuk worden geëxpliciteerd.

1. Is het verband tussen echtscheiding en uitkomsten bij kinderen *een schijnverband of een onderdrukt verband* door het effect van hulpbronnen en conflicten?
2. Kunnen hulpbronnen en conflicten *het verband* tussen echtscheiding en uitkomsten bij kinderen *verklaren*?
3. Is het effect van echtscheiding op uitkomsten bij kinderen *afhankelijk* (conditioneel) van karakteristieken vóór de echtscheiding, c.q. ouderlijke hulpbronnen en conflicten?

Voor het beantwoorden van deze vragen gebruikt Fischer twee databestanden: (1) de Familie-enquête 1998 en 2000 en (2) als centraal bestand de 'survey' (echt-)Scheiding In Nederland (1998). Het SIN-bestand is een retrospectief levensloopbestand dat betrekking heeft op 2346 respondenten, van wie er 1795 ooit gescheiden zijn. In uitgebreide interviews zijn de respondenten ondervraagd over hun huwelijk, het echtscheidingsproces, de relatie met hun voormalige echtgenoot, eventueel hertrouwen en andere belangrijke gebeurtenissen in de levensloop.

Nadat in het eerste hoofdstuk de onderzoeksvragen en de data zijn geïntroduceerd, volgt in hoofdstuk 2 een overzicht van theorieën en empirische bevindingen inzake echtscheidingseffecten bij kinderen. Dit is een belangrijk hoofdstuk, waarin het 'state-of-the-art'-onderzoek op heldere wijze is samengevat.

Tot nu toe zijn er in de echtscheidingsliteratuur vier theoretische benaderingen te onderscheiden, te weten: (1) verlies van hulpbronnen, (2) conflicten tussen ouders, (3) socialisering en (4) stress theorie. Voor wat betreft de laatste theorie beargumenteert Fischer overtuigend dat alle stressfactoren zijn te herleiden tot de eerste twee verklaringen. De herleiding van de socialiseringsverklaring naar 'hulpbronnen' en 'conflicten' is wat minder overtuigend, temeer daar 'opvoedingstekorten' volgens eerder onderzoek wel degelijk een voorname rol spelen. In de volgende vijf hoofdstukken worden de drie hierboven genoemde vragen beantwoord. Hoofdstuk 3 is gewijd aan de vraag naar schijnverbanden of onderdrukte verbanden. Niet voor het eerst wordt vastgesteld dat de relaties tussen echtscheiding met uitkomsten bij kinderen zwakker worden wanneer wordt gecontroleerd voor gezinskarakteristieken, waartoe in dit geval niet alleen financiële en culturele hulpbronnen worden gerekend maar ook conflicten tussen ouders.

In hoofdstuk vier en vijf gaat het om ouderlijke hulpbronnen als verklaring voor het verband tussen echtscheiding en uitkomsten bij kinderen, waarbij zowel de tweede als de derde vraag naar condities voorafgaande aan de echtscheiding beantwoord worden. Het verlies aan economische hulpbronnen blijkt van grotere invloed te zijn dan het verlies aan culturele hulpbronnen. Daarbij moet aangetekend worden dat 'economische' hulpbronnen zijn gemeten als 'bijstandsafhankelijkheid', wat een onderschatting lijkt van eerder vastgestelde effecten van *relatieve* inkomensdaling, juist ook op de hogere inkomensniveaus.

Hoofdstuk 6 en 7 zijn gewijd aan conflicten als verklaring voor het verband tussen echtscheiding en uitkomsten bij kinderen. In hoofdstuk 6 gaat het om het contact tussen de ex-echtgenoten na de echtscheiding. Opvallende bevindingen zijn dat slechts 40% van de ex-echtparen met kinderen erin slaagt 'vriendelijk' contact te houden. In hoofdstuk 7 blijkt echter dat noch conflicten na de echtscheiding, noch de frequentie van het contact met de vader van invloed zijn op het welzijn van kinderen, nadat is gecontroleerd voor het effect van conflicten vóór de echtscheiding.

Het zal de lezer opvallen dat deze recensie verhoudingsgewijs weinig bevindingen weggeeft. Het is welhaast ondoenlijk recht te doen aan de informatierijkdom van dit boek, dat een belangwekkende bijdrage levert aan het Nederlandse echtscheidingsonderzoek. Het boek heeft een mooie structuur, een heldere probleemformulering en vermijdt met een elegante onderzoeksopzet een groot deel van de voetangels en klemmen op dit onderzoeksterrein. Bovendien levert Fischer daarmee een waardevolle bijdrage aan het maatschappelijke debat.

Toch slaagt Fischer er niet in alle vragen te beantwoorden; de belangrijkste daarvan is de hamvraag, die reeds op pagina 36 is opgeworpen: "Another question, however, is whether we can also conclude that a divorce is better than the continuation of the bad marriage". Aangezien een groot deel van het echtscheidingseffect op voorafgaande huwelijksconflicten tussen ouders is

terug te voeren, wordt het door Fischer als een schijnverband geïnterpreteerd. De logisch volgende stap is de hypothese dat kinderen uit gezinnen met veel conflicten minder nadeel ondervinden van een echtscheiding dan kinderen uit gezinnen met weinig conflicten. Voor de eerstgenoemde kinderen maakt echtscheiding immers een einde aan een onherbergzame en onveilige situatie; voor de laatstgenoemde kinderen komt die als een onaangename en ingrijpende verrassing.

Tot mijn (en haar?) grote verbazing vindt Fischer echter geen verschil in echtscheidingseffecten tussen beide groepen kinderen. Het is dus voor kinderen uit gezinnen met weinig conflicten niet erger wanneer ouders gaan scheiden dan voor kinderen uit gezinnen met veel conflicten. Maar als conflicten blijken de eerdere toetsing de boosdoener zijn, hoe kunnen de effecten in 'low-conflict' gezinnen dan even groot zijn? Het effect van conflicten wordt door deze ongerijmdheid niet echt duidelijk. Hoe kan Fischer in dit licht onbekommerd concluderen dat ouders in 'high-conflict' gezinnen maar beter kunnen scheiden?

In het verlengde daarvan kan een nog fundamentele opmerking worden gemaakt. Doet Fischer er wel goed aan het echtscheidingseffect in conflictrijke gezinnen als een schijnverband te bestempelen? Vormen die conflicten – net als het inkomensverlies – niet precies de mechanismen die het echtscheidingseffect constitueren? Door conflicten en scheidingen op deze wijze uit elkaar te trekken, wordt een overtrokken beeld van de echtscheiding als zelfstandige (en onvermijdelijke?) beslissing opgeroepen, die als afzonderlijke stap door en voor de ouders kan worden gelegitimeerd. Dit doet onrecht aan het feit dat ruziemaken tot op zekere hoogte een keuze is en dat het perspectief van de 'exit-optie' de ouders geen stimulans biedt er in het belang van de kinderen het beste van te maken.

De statistische controle voor interveniërende variabelen berust – met andere woorden – altijd op een inhoudelijke visie. Mijn vrees is dat het 'wegverklaren' van het echtscheidingseffect door naar de aan de echtscheiding voorafgaande conflicten te verwijzen, een geïsoleerd en daarmee louter academisch construct maakt, dat aan de ploeterende en twijfelende ouders van alledag een potentieel misleidende boodschap biedt. Statistische correctie kan ook tot 'overcorrectie' leiden. Het debat over de gevolgen van echtscheiding is daarom nog lang niet beëindigd, ondanks dit hoogstaande proefschrift.